

VPRAŠANJ NIKOLI NE ZMANJKA

Pogovor z Janne Teller

Na 3. festivalu angažiranega pisanja Itn. je bila osrednja gostja danska pisateljica in aktivistka Janne Teller. 5. aprila 2019 se je v Kinu Šiška srečala z mladimi bralci, ki so se z njo pogovarjali o knjigah *Nič* (Grlica, 2006) in *Vse* (Mladinska knjiga, 2019). Vsebinsko bogat pogovor je težko strniti v nekaj stavkov, prav tako težko je pričarati vzdušje, zato prepis dogodka, ki sta ga moderirala študenta Mark J. Užmah in Kristina Krajnc objavljamo skoraj v celoti.

Mark J. Užmah (MU): *V svojih knjigah obravnavate različne oblike nasilja, ki je prisotno v sodobni družbi. Dostikrat ga ne opazimo ali prepoznamo. V svojih delih spregovorite o razlogih za nasilje, opisujete situacije, ki pripeljejo do konfliktov in jih mi, kot družba, ne razrešujemo na pravi način, mnogokrat jih ignoriramo. Zakaj se lotevate teh tem?*

Janne Teller (JT): Nasilja ne maram. V nobeni obliki. O njem večinoma ne berem, ne gledam grozljivk, komaj kdaj vidim kakšno kriminalko. Če bi se lahko, bi se pisanju o nasilju izognila, ampak nekako vedno znova pristanem pri njem. Ne zdi



Kristina Krajnc, Mark J. Užmah, Janne Teller in prevajalka Breda Biščak

se mi sicer, da nasilje opisujem. V zgodbah je prisotno, vendar me posebej zanima dinamika, ki vodi do njega. Morda zato, ker me zanimajo konflikti in možnosti za njihove rešitve. Verjamem, da jih lahko razrešujemo, če vemo, kako do njih pride. Konflikt, ki se stopnjuje in se z njim ne ukvarjamo, se konča z nasiljem. Ne zdi se mi torej, da moje zgodbe govorijo o nasilju, je pa nasilje vedno njihovo gonilo. Vsaka od njih govori o čem drugem, v kratkih zgodbah raziskujem, kaj nam daje občutek pripadnosti, smisel v življenju in kaj se zgodi takrat, ko občutek pripadnosti izgubimo, ko izgubimo povezavo z družbo, družino, okoljem. Zdi se, da so vsi junaki v mojih zgodbah, pa naj bodo otroci ali ne, to povezavo izgubili. In to vodi do konfliktov in nasilja.

MU: *Je vaše pisanje povezano z vašim aktivizmom ali sta to dve ločeni stvari?*

JT: Meni se zdi, da sta ločeni. Aktivizem je nekaj, česar se lotevam zavestno. Vpletena sem v razreševanje nekega vprašanja – v tem trenutku me denimo zanimajo Pakistan in človekove pravice v Kašmirju. Je pa res, da me pogosto nese k istim temam. Seveda pa sta tako aktivizem kot pisanje moji strasti.

Kristina Krajnc (KK): *Zakaj so konflikti v vaših delih prikazani iz otroške perspektive?*

JT: V slovenščino sta prevedeni dve knjigi, *Nič* in *Vse*, drugače pišem tudi knjige za odrasle. V obeh uporabljam glas mladostnikov, otrok. Ko si najstnik, najbolj radikalno razmišljaš o življenju. Preizprašuješ čisto vse, zato je ta glas zanimiv za razmišljanja o velikih vprašanjih – o smislu, identiteti. Če pišem s perspektive odraslega, se moram veliko bolj opirati na različna filozofska dela, na znanja in razmisleke, ki o določeni temi že obstajajo. To se mi ne zdi tako zanimivo, kot je perspektiva mladega človeka, pri katerem je vse zelo zares. Moj proces pisanja ni tak, da bi si rekla, to in to hočem bralcu sporočiti. Bolj raziskujem in pišem o tistem, česar ne razumem. Zgodba nas lahko nauči veliko reči in v procesu iskanja moram iti v skrajnosti, do meje tega, kar je mogoče. Ko si najstnik, postavljaš pod vprašaj vse vrednote starejših generacij, vse konvencije, na katere smo se odrasli navadili in se nam zdijo normalne.

Mnenje iz občinstva (O): *Strinjam se z vami. Dokler smo otroci ali najstniki, si upamo problematizirati vrednote, stvari, ki jih zaznavamo v primarnem okolju. Opažam, da se veliko odraslih boji zastavljati vprašanja, ker si želijo biti asimilirani v družbo. Ne drznejo si spraševati preveč, nočejo biti obstranci.*

JT: Se lahko popolnoma strinjam z vami. Če hočeš preživeti sebe in otroke, moraš funkcionirati v družbi, v kateri živiš. In zato nehaš postavljati vprašanja, preživeti moraš iz dneva v dan. Za pisatelja je zanimivo, da se lahko povrne h glasu najstnika, kajti odrasli seveda nimamo vseh odgovorov, imamo pa srečo, da smo v umetnosti in literaturi lahko spet malo najstniki.

O: *Čeprav nisem najstnica, si še vedno postavljam vprašanja. Se vam zdi, da bi bile vaše knjige manj sprejete, če bi jih pisali s perspektive odraslega? Glede na to, da je v naši družbi sprejemljivo, da so najstniki bolj radikalni. Kaj bi se zgodilo, če bi odprli pandorino skrinjico in rekli: V redu je, da se odrasli sprašujejo enake reči kot najstniki. Se vam zdi, da bi tako k preizpraševanju privabili več ljudi in da to ne bi ostalo le v domeni najstnikov? Da bi tudi odrasli razmišljali izven okvirov?*

JT: To že počnem. Ena od mojih knjig govori o etiki v sodobni družbi, toda imam izkušnjo, da je odraslim pogosto bolj neprijetno, ko berejo o teh rečeh, in se knjiga težje prebije do bralcev. Podobno je bilo tudi s knjigama za mladino. Napisani sta s perspektive mladega človeka, ampak *Nič* je bila najprej [na Danskem op. a.] prepovedana, saj so odrasli – knjižničarji in učitelji – menili, da mladi te knjige ne bi smeli brati, ker bi lahko postali depresivni, lahko bi jih napeljala k samomoru. Tega nisem razumela, ampak bili so zelo proti. Toda mladi s tem romanom niso imeli nobenih težav, zato se je počasi spremenil način, kako se je o njem debatiralo. Tisti, ki so bili prej proti njemu, so videli, da ga mladi berejo, da jim je všeč, da o njem debatirajo. Danes ga berejo oboji – mladi in odrasli, ampak odpor do njega se je pojavil le med odraslimi. Vse skupaj je kar zapleteno. Bi bila knjiga enako uspešna, če bi jo promovirali kot knjigo za odrasle? Zagotovo ne. Seveda obstajajo ljudje, ki so pripravljeni razmišljati na nekonvencionalen način in jih ta vprašanja zanimajo, ampak to ne velja za širšo javnost. Taka sporočila lažje spraviš med mlade kot pa med odrasle, čeprav je tudi to hoja po robu, saj se odrasli poskušajo vmešavati v branje mladostnikov.

O: *Mislim, da ta knjiga ne bi bila tako uspešna, če bi bila namenjena odraslim, predvsem zaradi tega, ker odrasli z ustaljenimi stališči težje spremenijo svoje mnenje kot najstniki, ki gredo – tako opažam pri sebi – med odraščanjem čez veliko faz in do tridesetega leta precej spremenijo svoj način razmišljanja in delovanja.*

JT: Žal to res velja za večino odraslih. Zato se mi zdi, da moraš, če želiš pisati knjige, ki preizprašujejo svet in postavljajo težka vprašanja, pisati iz perspektive obstrancev.

O: *Ali se vam zdi, da je neka splošna razlika v tem, kaj hočejo brati mladi in kaj odrasli? Vem, da je to posploševanje, pa vendar. Mislim, da odrasli vedno bolj želijo, da jih literatura zgolj zabava, mladi pa še vedno hočejo najti resnico, ki morda pretrese njihov svet. Je odraslim zaradi nje neprijetno? Nočejo občutiti nelagodja, globokih čustvenih izkušenj? O tem zadnje čase veliko razmišljam. Kakšno pa je vaše mnenje?*

JT: Mislim, da je vaše opažanje pravilno. Zdi se mi, da je to naravno. Ljudi ne morem obtoževati. V življenju smo pogostokrat razočarani, naše utvare se razblinjajo. Če na primer greš z otrokom mimo brezdomca, bo ta najverjetneje rekel: Ali mu ne bi dali hrane? Zakaj ga ne vzamemo k nam domov? Tako bi morali odreagirati vsi. Kot odrasel pa veš, da je že za naslednjim vogalom drugi brezdomec in potem še eden in še eden in vseh ne moreš rešiti. Zato postanemo bolj brezbrizni. Ne moremo si privoščiti tako močnega čustvovanja kot otroci, ki se jim zdi zelo pomembno, da pomagajo. Mislim, da je eden od razlogov, da nočemo več razmišljati radikalno ali se preveč čustveno odzivati, preprosto ta, da si tega ne moremo privoščiti, če želimo živeti svoje vsakdanje življenje. Odrasli imamo več odgovornosti, imamo družine, otroke in da bi lahko preživeli, moramo sprejeti svet tak, kakršen je in v njem funkcionirati. Če se hočeš iti revolucijo, ne moreš funkcionirati znotraj sistema. Zaradi tega večino revolucij zaženejo mladi ljudje. V zgodovini je bilo sicer nekaj revolucionarnih mislecev, ki so bili starejši, revolucije pa so vendarle izpeljali mladi. Še vedno verjamem v globljo človeško revolucijo, ki nam jo omogoča umetnost. Verjamem tudi, da konvencionalni odrasli z literaturo, ki jo berejo, gredo dlje kot v življenju, razmišljajo globlje. Seveda pa sta tukaj še čas in odločitev, v kaj usmerjaš svojo energijo, strast. Res je, da mnogo več ljudi išče zgolj zabavo, ne pa literaturo, ki te pripravi k razmišljanju. To veliko pove o družbi, v kakršni živimo.

O: *Mislim, da se odrasli bojijo pod vprašaj postaviti svoje življenje, rituale, zdi se jim, da jim je vse jasno, jaz pa menim, da ni tako. Ne sprašujejo se o stvareh, ki bi lahko porušile ravnovesje v njihovem življenju. Jaz pa se sprašujem: kaj sploh je življenje, če si ne postavljaš vprašanj o njem?*

JT: Temu lahko samo pritrdim.

MU: *Ali je v tem kontekstu pomembno, da mladi in otroci berejo različne knjige, ki obravnavajo različne teme, in ali potrebujejo tudi njihovo interpretacijo?*

JT: Verjamem v sposobnost ljudi, da razmišljajo s svojo glavo in to vključuje tudi otroke. V mojem otroštvu je bilo manj pedagoškega znanja in vodstva. Preprosto smo izbirali knjige, ki smo jih hoteli brati. Z otroških polic smo šli naravnost k policam za odrasle, knjig posebej za mladino takrat ni bilo. Nekaj velikih klasikov sem tako prebrala pri dvanajstih letih. Niti polovice prebranega nisem razumela, ampak zgodbe so se mi zdele dobre. Ko sem brala Camusa, sem se jezila na protagoniste na čisto drug način kot odrasla bralka, niti približno ga nisem razumela, ampak nekaj je pa ostalo od tega. Zdi se mi, da bi morali danes mnogo bolj zaupati sposobnosti otrok in mladostnikov, da iz knjig sami potegnejo to, kar zmorejo, in jim pustiti, da se ne obremenjujejo s tistim, česar ne razumejo. Kar se tiče mojih knjig, za katere so odrasli menili, da jih mladi ne smejo brati – nisem še srečala otroka, ki bi imel težavo z njima. Seveda je za razumevanje dobro, da se o knjigi pogovarjaš z učiteljem, knjižničarjem, prijatelji, knjige se mi zaradi tega zdijo super. Če te knjiga ne potegne, jo pač nehaš brati. V filmih včasih vidiš tudi stvari, ki jih nočeš videti, in temu so izpostavljeni tudi otroci. Pri knjigi to ni mogoče, ker jo prej odložiš. Zato mislim, da je moč manipulacije z nasiljem v filmih toliko večja.

MU: *Vprašanje za občinstvo. Kako ste vi brali ti dve knjigi? Kaj ste našli v njiju?*

O: *Prej ste govorili, kako odrasli menijo, da lahko knjige mlade ljudi spravijo v depresijo in jih napeljejo k samomoru. S tem se ne strinjam. Ko sem brala vaše zgodbe, se mi niti niso zdele tako radikalne, šokantne, sem si pa rekla: O bog, kaj je zdaj to! Zaradi njih sem morala začeti razmišljati na nov način, z drugega zornega kota. To me spomni na nek citat, ki pravi, da se je treba navaditi z lagodjem sprejemati nelagodje in govoriti o tabujskih temah. Očitno nima vsak želje, da bi reševal svet, in to je tudi okej.*

JT: Priznati moram, da te zgodbe tudi meni vzbujajo nelagodje. Ker z njimi v procesu pisanja živim in jih zares podoživljam. Ko se ukvarjam s tistim, o čemer pišem, iščem neke vrste globljo resnico. Vedno upam, da na to pot iskanja potegnem tudi svoje bralce. Zato vašo pripombo o nelagodju jemljem kot velik kompliment.

KK: *Ko pišete, imate v mislih določenega bralca?*

JT: Večinoma ne, včasih pa ja. Običajno je to človek, ki ga imam rada in mu hočem nekaj povedati. Zgodbe so moj način izražanja. Z njimi človeku, ki ga imam najraje, najlažje povem, kako dojemam svet. Ko pišem, ne razmišljam o določeni skupini bralcev, npr. najstnikih. Pišem zgodbe, kakršne bi rada brala jaz.

KK: *Se vam zdijo osrednji liki iz Nič protagonisti ali antagonisti? Ali je to sploh pravo vprašanje?*

JT: Najbližja sta mi Pierre Anton in Sophie, ki imata najtežjo usodo. V tej zgodbi vsi otroci delajo nekaj narobe. Težko bi rekla, da so antagonisti. Lotijo se simpatičnega projekta, da bi našli smisel življenja, ampak tega se lotijo narobe in zato gre po zlu še vse drugo. Interpretacija, da je Pierre Anton kakor Jezus, ki se žrtvuje, zato da bi drugi našli smisel, se mi zdi zgrešena, ampak zanimiva. Na nek način se mi zdi, da to počnejo vsi otroci v knjigi, a na koncu spoznajo, da v tem ne morejo uživati, saj so zagrešili toliko groznega. Vi kot bralci in jaz kot pisateljica lahko usode otrok podoživimo, nismo pa vseh teh grozljivih stvari naredili. Imamo veliko srečo in lahko uživamo v branju. Zgodbe v knjigi *Vse* pa so zelo drugačne. Moja junakinja v zgodbi *Turška preproga* in fantek v zgodbi *Lizike* naredita vse narobe, deček je nasilen, ampak pripravi me do joka, tako ga imam rada. Tudi mladeniča iz *Dokler naju smrt ne loči*, ki zagreši umor. Če slediš njegovemu načinu razmišljanja, ugotoviš, da ni slab človek. Od zgodbe do zgodbe je torej različno. Nasilje brez razloga je prisotno samo v prvi zgodbi *Zakaj*. Tega lika ne maram, ker je to nasilje druge vrste, kot tisto, ki ga zagreši protagonist v *Dokler naju smrt ne loči*, ki poskuša zaščititi svojega brata.

MM: *Katero zgodbo iz zbirke Vse vam je bilo najtežje pisati?*

JT: Zgodbe so nastajale daljše časovno obdobje, nisem vedela, da bodo na koncu zbrane v tej knjigi. *Lizike* sem napisala dolgo nazaj, ko sem živela v Tanzaniji, natičkala sem jo na starinski pisalni stroj in vsa ta leta sem jo hranila in nisem vedela, kje jo naj objavim, za to zbirko pa se mi je zdela kot nalašč ... Ni mi težko pisati. Ko začnem, me zgodba zgrabi in sama pelje naprej. Morda mi je bilo najtežje pisati *Rumeno luč*. Trgovina z ljudmi me res skrbi in nisem vedela, kako naj se lotim teme, da pripoved ne bi bila samo grozljiva in da ne bi govorila samo o strahotnem trpljenju, ki ga doživljajo žrtve. Hotela sem, da pripoveduje o nas, ljudeh, ki živimo zraven žrtev. Zato se mi jo je bilo težko lotiti. Ampak se mi zdi, da mi je nazadnje uspelo skozi junake te zgodbe prikazati krhkost varnega življenja in kako hitro lahko to postane njegovo nasprotje.

KK: *Vprašanje za občinstvo – katera zgodba je najbolj zadela vas?*

O1: *Tudi mene se je najbolj dotaknila Rumena luč. Ko sem prebrala o Japonkah in rumeni hiši, sem takoj vedela, kaj se dogaja. Zdi se mi žalostno, da pri šestnajstih takoj prepoznam temo, čeprav naj bi bilo moje življenje brez stresov in bi morala hoditi v šolo, se družiti s prijatelji. A ker sem obkrožena z mediji, kjer je tema trgovine z ljudmi vseprisotna, sem s tem seznanjena, obenem pa se počutim nemočno, ker glede tega ne morem narediti ničesar. To, da vzpostaviš perspektivo zunanjega opazovalca, soseda, se mi zdi odlična izbira. Lahko bi zgodbo brali s perspektive nekoga, ki to doživlja, a bi se s tem osebno zelo težko povezali. Jaz tega še nisem doživela in se mi je lažje povezati s fantom, ki nima pojma, kaj se dogaja, potem pa počasi doume, da mora stran.*

O2: *Mene se je zelo dotaknila zgodba Turška preproga. Nisem se čisto vživela v vse, kar se je dogajalo dekletu, sem se pa zelo našla v tem, da ne zna reči ne. Zdelo se mi je, da ji več pomeni sreča drugih ljudi, kot pa njena lastna – tako je tudi z mano. Všeč mi je bilo, kako je govorila nekaj, čutila pa nekaj drugega. Na začetku se mi je zdela dober lik, potem mi ni bila več všeč, potem pa spet. Zgodba se je zelo zapletala in pojavljala so se vedno nova vprašanja. Take zgodbe imam rada, saj me silijo k razmišljanju.*

JT: Hvala. Tudi jaz imam rada to deklenco. Na koncu se v nekem trenutku vendarle postavi zase, se zanese na svoj moralni kompas in neha postavljati očeta na piedestal. Ugotovi, da mora zaupati sebi oziroma temu, kar se njej zdi prav. In zaradi prodajalca preprog spozna, da so na svetu tudi ljudje, na katere se lahko nasloni in ki ji bodo pomagali najti pravo pot, saj njen oče ni junak, kakršen bi naj bil.

O: *Prej ste rekli, da se vam nekateri liki smilijo. Zdi se mi, da se vam najbolj zasmilijo otroci. Kaj pa odrasli? Je njih lažje obtoževati?*

JT: V mojih knjigah za odrasle je kar nekaj likov, ki so zagrešili veliko grozних stvari, pa jih imam vseeno rada in z njimi sočustvujem. Dlje kot živimo, bolj nam je jasno, da nihče od nas ni popoln oziroma, da vsak od nas kdaj kaj naredi narobe, četudi želi, poskuša narediti prav. Gre za namen in to, kar nosiš v srcu. Naklonjena sem vsem tistim, ki so v svojem bistvu iskreni.

O: *Če odraščaš z ljudmi, ki te vsak dan zatirajo in ti hočejo vsiliti svoj moralni pogled na svet, si zapleten v svoje psihološke zanke. Včasih imaš boljše dneve, včasih slabše, včasih nisi dovolj pogumen, dovolj močan in se jih ne rešiš niti, ko odrasteš. Ko opisujete odrasle osebe, ki počnejo grozne stvari, pojasnite, od kod prihajajo, pojasnite ozadje njihovega ravnanja. In ko bralci dojamemo, da so predvsem nemočni, jih ne moremo več samo obtoževati.*

JT: Se strinjam. Književnost večinoma pojasnjuje ravno to – zakaj počnemo stvari, ki jih naj ne bi počeli. Zelo malo knjig govori o likih, ki vse naredijo prav. To bi bila zelo dolgačasna ali pa zelo kratka knjiga.

O: *Vam kdo reče, da preveč razmišljate, da ste preveč radikalni, da ne vtikajte nosu v zadeve, ki se vas ne tičejo, ko se npr. ukvarjate z aktivizmom? Meni se to kar pogosto dogaja in me zanima, kako je z vami in kako se na takšna vprašanja odzivate.*

JT: O, ja, seveda. Ne poslušajte jih. Ko sem bila otrok, mi je sestra kar naprej govorila, da preveč razmišljam in sprašujem. Zelo sva si različni, imava pa se zelo radi. Moji sestri se zdi svet in vse, kar je v njem, samoumevno in v redu, zato o tem ni pripravljena veliko razmišljati. To najboljše ponazorim z naslednjim primerom: ko sem bila stara okoli štiri leta, sem jo vprašala, kje se konča svet, kje se konča nebo. Odgovorila mi je, da se konča s cementnim zidom. Od mene je bila starejša tri leta in zame je bila boginja, zato sem ji verjela. Potem so me začele preganjati misli, kaj pa je na drugi strani cementnega zidu. Kaj bi bilo, če bi splezala nanj in potem padla dol? Ko sem jo vprašala, kaj je na drugi strani zidu, me je samo pogledala in rekla: »Tam je sveta konec in ne razmišljaj več o tem.« Še dolga leta me je tlačila mora o zidu in tem, kako padem z njega. Zdi se mi, da vse moje knjige govorijo o tem, kaj je na drugi strani zidu. Podobno izkušnjo sem dobila v šoli. Takoj, ko sem se naučila pisati, sem začela pisati dolge zgodbe in eseje. Že v drugem razredu so mi učitelji govorili, da ne bodo popravljali več kot šest strani. Podobno je bilo pri matematiki. Toda v tistem času na Danskem ni smel nihče izstopati, vsi smo morali biti enaki v socialističnem smislu, torej, če nismo enako pametni, moramo biti enako nevedni. Jaz pa sem pri matematiki prehitela, reševala naloge za večje otroke, s čimer sem učitelje zelo jezila. To je bilo nekaj najhujšega, kar sem lahko naredila. Če preveč sprašuješ, pri večini ljudi vzbujaš nelagodje, saj je zanje vse preprosto in samoumevno, nočejo sprememb. Ampak zdi se mi, da mnoge vprašanja vseeno zanimajo. Naučila sem se,

da so trenutki, ko je čas za vprašanja, in trenutki, ko si rečeš, okej, pusti zdaj to, ne vznemirjaj ljudi. Potem pa ta vprašanja vpletam v svoje knjige. In na srečo jih potem berejo ljudje, ki o teh rečeh želijo razmišljati, in na srečo je takih bralcev kar nekaj.

KK: *Kaj še ostane zdaj, ko ste napisali Vse?*

JT: No, nisem še napisala vsega, sem pa pisala o vsem. Kot sem napisala v spremnem besedilu h knjigi *Vse*, je zame vse vir občečloveškosti, ki prežema vse, o čemer pišem. In tem mi ne bo zmanjkalo. Vsakič, ko odstrem eno plast, je za njo že naslednja, v katero se je treba poglobiti. Vprašanj nikoli ne zmanjka. Med vsem in nič je še zelo veliko.

Zapisala Alenka Veler